

ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОЇ ТРАНСКРИПЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

З. В. Рожченко

В статье рассматриваются проблемы практической транскрипции имён собственных в украинском языке. Результаты практической транскрипции зависят не только от произношения слов, но и от структуры слова в целом. В статье рассматривается структура некоторых имён собственных.

Ключевые слова: имена собственные, практическая транскрипция, ударение, структура слова

У статті розглядаються проблеми практичної транскрипції англійських власних назв в українській мові. Результати практичної транскрипції залежать не лише від вимови слів, але й від структури слова в цілому. У статті розглядається структура деяких власних назв.

Ключові слова: власні назви, практична транскрипція, наголос, структура слова

The article deals with the problems of the practical transcription of English proper names in Ukrainian. The results of the practical transcription depend not only on the spelling of the words, but on the word structure as well. This article deals with the word structure of some proper names.

Key words: proper nouns, practical transcription, stress, word structure

Актуальність. Питання про іншомовні запозичення посідає в мовознавстві важливе місце насамперед через своє практичне значення; тому мовні контакти здавна цікавили лінгвістів. Включення до тексту чужомовної лексики не просто виправдане, але й необхідне. Проблеми засвоєння запозичень існують в усіх мовах світу. Процес засвоєння проходить у декілька етапів: фонетико-графічне пристосування, морфологічна та словотвірна адаптація, семантичне засвоєння. На першому етапі дуже важливим є питання зіткнення різних графічних систем (ієрогліфіка та буквене письмо, латиниця та кирилиця, різні системи латинської графіки). Відповідно, для взаємопристосування системи англійської орфографії до німецької або іспанської актуальні одні питання, для засвоєння англійських запозичень українською кириличною системою – зовсім інші. Для другого етапу необхідне усвідомлення взаємодії морфологічних систем різних мов, що може вплинути, наприклад, на зміну граматичного роду, а це, у свою чергу, позначиться на семантичному засвоєнні. Одразу після позитивного вирішення питання про доцільність введення чужомовних слів у ту чи іншу мову виникає проблема адаптації запозиченого слова.

Певні фонетичні розбіжності двох територіальних варіантів англійської мови були описані представниками британської (Д. Джоунз, І. Ворд) та американської (Дж. Трейнджер, К. Пайк, А. Сміт, Г. Глісон) шкіл. Деякі з цих розбіжностей знаходять відображення в довідковій літературі, зокрема у Словнику А.С. Хорнбі. В радянській лінгвістиці варіативність англійської мови на фонетичному рівні була описана О.В.Суперанською.

Однак методи вивчення, засновані лише на власному емпіричному досвіді науковця, не дають усієї повноти уявлень про фонетичну варіативність англійської мови. Застосований у даній роботі експериментальний метод може дещо розширити відомості про наявні розбіжності. **Метою** експерименту було виявити розбіжності дикторів у прочитанні власних назв, встановити, якщо це можливо, причини таких розбіжностей, а також виявити вплив дикторів на перцепцію власних назв в усному мовленні. В ході експерименту список англійських власних назв (антропонімів) прочитували троє дикторів-носіїв англійської мови, віком від 25 до 30 років. Двоє з них, чоловік та жінка, – носії британського варіанту англійської мови, один диктор, жінка, – носій американського варіанту англійської мови. Усі диктори мали університетську освіту, але не були філологами за фахом. Відібрані слова пропонувалися для прослуховування носіям української мови. Слухачам потрібно було записати почуте слово, при цьому українські учасники експерименту не знали, якою мовою говорить диктор. Оскільки пропонувалися маловідомі імена, слухачі не могли одразу ідентифікувати їх саме як англійські (а не, скажімо, німецькі чи французькі). Українські учасники експерименту могли взагалі не знати англійської мови, вивчаючи як іноземну німецьку або французьку. Повністю уникнути можливості того, щоб слухачі мали б принаймні елементарні відомості з англійської мови, практично нереально через велику поширеність в Україні англійської мас-культури (пісні, кінофільми).

Вже просте зіставлення звучання лексичних одиниць, прочитаних носіями двох територіальних різновидів англійської мови, виявило значні розбіжності. Процес начитування виявив великі труднощі в ідентифікації багатьох власних назв саме як англійських у носіїв цієї мови, а також різний ступінь засвоєння запозичених імен системою англійської мови. Ці труднощі цілком закономірні, адже в наш час великих, активних та безсистемних міграцій населення в усіх мовах істотно збільшилася кількість запозичених антропонімів, які неможливо відкинути і не враховувати, оскільки, наприклад, американський сенатор, письменник або ж британський музикант можуть бути етнічними українцями, поляками або таджиками, і тоді їхні імена, відповідно, розглядаються як американські або британські. Тому, наприклад, антропонім

будь-якого іншомовного походження, але засвоєний англійською мовою, розглядався як англійський. Причому ступінь засвоєння антропоніма англійською мовою залишився поза увагою даного дослідження.

Під час роботи в дикторів часто виникали такі проблеми: 1) вагання дикторів у виборі наголосу, пов'язані з усвідомленням внутрішньої форми слова; 2) вагання дикторів у морфемному членуванні антропоніма, що позначається на прочитуванні деяких буквосполучень; 3) ускладнення дикторів в ідентифікації антропоніма як англійського, що також позначалося на прочитанні; 4) вибір різними дикторами різних варіантів прочитання окремих літер або буквосполучень. Можна простежити, як згадані вагання дикторів відображалися на їхній інтерпретації записаного тексту, а відтак на сприйнятті англійського антропоніма вже носіями української мови.

1. Наголос в англійській мові є вільним (нефіксованим), тобто може падати на будь-який склад у слові, проте нерухомим (у будь-яких формах слова падає на один і той самий склад). Тому якщо він спеціально не вказується у словнику, носій англійської мови вільний у своєму виборі поставити його у незнайомому слові відповідно до своїх уявлень, досвіду та уподобань.

У вітчизняній науковій літературі склалося традиційне уявлення про те, що в англійській мові ненаголошеним є переважно перший склад, а винятки з цього правила є дуже незначні, через що вони не можуть бути типологічною ознакою [1, с. 80; 6, с. 126]. При цьому за своєю природою англійський наголос визначається як динамічний з додаванням висотного компонента [1, с. 80]. Проте це надто загально сказано, і в цьому правилі є багато винятків. Навіть серед загальноживаної лексики виділяються групи слів із наголосом на 2 та 3 від кінця складі, є досить багато давніх французьких запозичень із наголосом на останньому складі, а також не слід забувати, що в англійських дієсловах, якщо в них два та більше складів, наголос припадає на другий склад від початку слова. На наш погляд, враження про переважання в англійській мові наголосу на першому складі слова хибне, і тут сильно впливає така типологічна ознака англійської мови, як переважання в мовній системі односкладових слів: за даними російського енциклопедичного видання “Языки мира” такі слова складають у середньому більше 75 % англійського тексту [14, с. 57]. Український наголос також характеризується як динамічний у своїй основі, але з додаванням часокількісного (квантитавного) та тонічного компонентів [11, с. 359]. Проте Н.І. Тоцька вважає, що визначальною характеристикою українського наголосу є саме кількість [12, с. 133]. Вільний динамічний наголос викликає редукцію ненаголошених складів, і в цьому англійська мова має багато спільного з російською, оскільки редукція в цих мовах має переважно кількісний характер [8, с. 531]. Відповідно від оцінки звуку як наголошеного чи ненаголошеного може залежати і сприйняття англійського слова носієм української або російської мови, а відтак і обраний варіант практичної транскрипції.

Носій англійської мови може усвідомлювати внутрішню форму запозиченого антропоніма, утвореного за допомогою синтаксичного словотвору (словоскладання). Тоді кожен зі складових частин слова він наділятиме окремим наголосом. Внаслідок цього деякі прізвища можуть мати два варіанти вимови, наприклад: *Ballingford*: ['bɔːlɪŋ'fɔːd] та ['bɔːlɪŋfɔːd], *Barebones*: ['bɛə'boʊnz] та ['bɛəboʊnz], *Barnstable* ['bɑːnstəbl] та ['bɑːnstɛəbl]. При цьому носії англійської мови надають перевагу першому з двох варіантів саме через усвідомлення внутрішньої форми слова. Якщо на відтворенні українською мовою прізвища *Barebones* (Бербоунз) різниця в наголосі не позначиться, то прізвище *Barnstable* може бути відтворене двома способами залежно від використання наголосу: *Барнстебл* та *Барнстейбл*.

2. Морфологічне членування слова становить серйозну проблему не лише для українських перекладачів, але й для дикторів – носіїв англійської мови. Помітною рисою англійської мови є збереження складової структури слова на стику слів, тоді коли відкритий стик, що маркує межу між словами, виконує семіотичну функцію: *nitrate* ['nɪtreɪt] – *night rate* ['nɪt + 'reɪt], *ice-cream* ['aɪs + kri:m] – *I scream* ['aɪ + 'skri:m] [14, с. 54]. Тому індивідуальне морфологічне членування слова конкретним мовцем істотно впливатиме на звукову форму таких безеквівалентних лексем, як власні назви. Це, відповідно, впливатиме і на те, в якому вигляді передаватимуться лексеми в процесі мовних контактів.

У цьому ракурсі особливо важливо звернути увагу на можливість існування морфемної межі в буквосполученнях *ch*, *th* та ін., які можуть позначати на письмі або одну фонему, або сполучення фонем. Так, антропоніми *Bantham* та *Bentham* британський диктор прочитував як ['bɒntɛəm] та ['benɪɛəm], розглядаючи сполучення *th* як позначення однієї фонemi. Хоча в аналогічному за своєю структурою антропонімі *Beacham* буквосполучення *ch* в нього морфологічного членувалося: ['bi:kɛəm]. Найцікавіше, що дані А.Г.Гудманяна абсолютно протилежні: *Bantham* ['bɒntɛəm], *Bentham* ['bentɛəm], але *Beacham* ['bi:ɛəm].

Міркуваннями морфологічного членування можна також пояснити прочитання антропоніма *Acheson* як ['eɪksɛən]. При цьому британський диктор вагався у виборі між варіантами ['eɪɪɛəsn] та ['eɪksɛən] і зупинився нарешті на другому варіанті, розглядаючи, очевидно, дану лексему як композит: *ache* ['eɪk] – *біль* та *son* [sɒn] – син (елемент, який вказує на патронімічне походження антропоніма).

В іменах-композитах, де одна із часто повторюваних основ стала суфіксом, вона може використовуватися в повній та редукованій формах, наприклад: *stone* ([stoun] і [stɛən]): *Blackstone* – ['blɒkstoun] і ['blɒkstɛən], – *town* ([taun] і [tɛən]): *O'Dowdstown* – [ɔːu'daʊdstaun] і [ɔːu'daʊdstɛən], – *table* ([teɪbl] та [tɛəbl]): *Barnstable* – ['bɑːnstəbl] та ['bɑːnstɛəbl], – *ford* ([fɔːd] і [fɛəd]): *Ballingford* – ['bɔːlɪŋ'fɔːd] та ['bɔːlɪŋ'fɛəd], а також *Blackbook* ['blɒk'bu:k] та ['blɒkbɒk].

3. Особливої уваги потребує відтворення власних назв, які у свою чергу були запозичені англійською мовою з інших мов. Тут вже згадувалися давні запозичення в англійській мові, які не обминули і сфери ономастики. За даними видання “Язyki мира”, запозичення становлять близько 70 % англійської лексики і головним джерелом для них були латинська, французька, скандинавські та кельтська мови. Ці запозичення були такими масованими, що відбилися на деяких діалектах та територіальних різновидах англійської мови, зокрема на їх фонетичних особливостях (пор., наприклад, шотландську англійську на півночі Великої Британії [14, с. 80] зі збереженням і розвитком рис, притаманних північнобританським діалектам, перенесеним на Американський континент переселенцями саме з цих місць).

Серед англійських антропонімів можна знайти значну частину імен кельтського походження: валлійських, ірландських, шотландських. Оскільки в усіх цих мовах, як і в англійській, використовується латинська графіка, перекладачі не завжди їх ідентифікують, сприймаючи як англійські, проте британський диктор іноді ідентифікував деякі з них, очевидно найбільш відомі або поширені, відхиляючись від правил прочитання англійської графічної системи. Ось, наприклад, деякі особливості валлійської орфографії: використання диграфів *ch*, *dd*, *ff*, *ll*, *ng*, *rh*, *th* відповідно для передачі фонем [x], [Δ], [f], [λ], [g], [Σ], [T]; крім того, валлійський наголос, на відміну від англійського, фіксований на передостанньому складі [14, с. 406-407]. Тому антропонім *Llevellyn* британський диктор прочитав як [l'vɛlln] замість очікуваного [lu:'ɛlln]. Також відхилення від загальних правил читання спостерігалися в прочитуванні прізвища *O'Dwyer* [↔u'dau↔] замість [↔u'dwaI↔] та *O'Shea* [↔u'ΣI↔] замість [↔u'Σi:] або [↔u'ΣeI].

Давні латинські та грецькі запозичення, від яких утворювалися деякі антропоніми, також розпізнавалися британським диктором. Тому, наприклад, сполучення *ch* прочитувалося за спеціальним правилом як [k] [Боянус, 124]: *Michelson* [mIk↔ls↔n], *Orchid* [□:kId]. Проте в прочитанні *Acheson* вже спостерігалися коливання у виборі між варіантами [eltΣ↔s↔n] та [eIks↔n]. Отже, варіант [eltΣ↔n] з'являтиметься тоді, коли мовець усвідомлюватиме внутрішню форму слова морфологічно розчленованою на два компоненти *ache* (біль) та *son* (син).

Особливої уваги потребують імена історичних осіб, які можуть зберігатися у текстах різних функціональних стилів (як художнього, так і наукового, публіцистичного тощо). Застосування новітніх правил транскрибування можуть ускладнити ідентифікацію особи. Так, наприклад, згадуваний І.Крип'якевичем герой Шотландії *Вільгельм Уоллес* [7, с. 97] в перекладі праці Нормана Дейвіса названий вже *Вільямом Волесом* [5, с. 364, 425]. Очевидно, другий варіант правильніший з погляду лінгвістів, але тоді бажано було, принаймні в наукових працях, у дужках вказувати традиційні варіанти написання. Імена історичних осіб епохи Середньовіччя, однаково важливих у національній історії декількох етносів, напевно, можуть мати різні національні варіанти в німців, французів, британців тощо. Так, наприклад, ім'я князя – засновника держави полабських слов'ян, які протидіяли саксонцям, в українській історичній науці передається як *Готшалк(ь)к*, англо-французька династія нашими вітчизняними істориками називалася династією *Плантагенетів*. Англійський диктор прочитав ці імена відповідно як *Gottshalk* [g□tΣ□:k] та *Plantagenet* [pl↔nt↔n↔enIt]. Очевидно, що змінювати їх написання просто немає сенсу. Через те, що останнім часом збільшується кількість перекладних праць зарубіжних істориків та філософів, варто звернути увагу на необхідність співпраці фахівців із різних галузей знань, з метою певної уніфікації.

4. Із труднощами у морфологічному членуванні слова та його ідентифікацією як власне англійського пов'язані проблеми з прочитуванням деяких літер та буквосполучень.

Згадувані вже романські запозичення (з латинської та французької мови) вплинули на те, що літера *g* в позиції перед голосними *e*, *i* в багатьох словах прочитується як [→]. Британський диктор у більшості випадків наводив два варіанти прочитання, не надаючи переваги жодному з них: *Biswanger* [bIsw↔n→↔] та [bIs'wa:Ng↔], *Cager* [keI→] та [keIge], *Gargery* [ga:g↔rI] та [ga:→↔rI], *Gillow* [gIl↔u] та [↔Il↔u], *Mellinger* [mellNg↔] та [melln→↔]. Помітно, що навіть порядок представлення варіантів був довільний. Лише ім'я відомого джазового виконавця *Gillespe* не викликало сумнівів: [gl'lespi:].

Великі ускладнення завжди викликає прочитання буквосполучення *ch* та *th*, оскільки не завжди відоме морфологічне членування та його походження. Деякі приклади прочитування сполучення *ch* вже наводилися раніше. Антропонім *Crichton* мав три варіанти: [krIkt↔n], [krait↔n] та [krItΣt↔n] лише у британського диктора.

Висновки. Отже, помітно, що на перцепцію носіями української мови власних назв в усному англійському мовленні впливають не лише об'єктивно існуючі особливості двох артикуляційних баз: англійської та української, але й усвідомлення морфемного складу слова носієм англійської мови. Можна простежити взаємовплив різних структур у мовній системі: від осмислення семантики слова залежить морфологічне членування, від усвідомлення морфемного складу – використання наголосу, від вибору наголошеного складу – фонетична структура слова. Усе це врешті позначається на результатах практичної транскрипції запозиченого слова.

Література:

1. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.

2. Боянус С.К. Постановка английского произношения. – М.: Издательское товарищество иностранных рабочих в СССР, 1932. – 263 с.
3. Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику. – М.: Изд. иностранной литературы, 1959. – 86 с.
4. Гудманян А.Г. Фонографическая адаптация заимствованных антропонимов: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – К., 1992.
5. Дейвіс Н. Європа: Історія. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.
6. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 368 с.
7. Крип’якевич І. Всесвітня історія: У 3 кн. – Кн. 2.: Середньовіччя і нові часи. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. Ярцева В.Н. – М.: Сов. Энциклопедия, 1991. – 685 с.
9. Мюллер Г. Языкознание на новых путях. Дескриптивная лингвистика в США (обор современного состояния) // Общее и индоевропейское языкознание. – М.: Изд. Иностранной литературы, 1956. – 198 с.
10. Суперанская А.В. Теоретические основы практической транскрипции. – М.: Наука, 1978. – 283 с.
11. Сучасна українська літературна мова / За ред. І.К. Білодіда. – К., 1968. – Т. 1. – С. 168.
12. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія. – К., 1981.
13. Хорнби А.С. Толковый словарь современного английского языка для продвинутого этапа: В 2-х тт. – М.: Русский язык – Oxford university press. Ох., 1982.
14. Языки мира: Германские языки. Кельтские языки. – М.: Academia, 2000. – 472 с.